

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA
Balassi Bálint képmása és a Balassa-család ősgalériája

A Balassi-család ősgalériáját először Ponori Thewrewk József (1793–1870) ismertette a *Hírnök* című hetilapban.¹ Mint írja, 1843. január 6-án járt Kékkőn, ahol Balassa Antalnál (1822–1877) vendégeskedett. A képgyűjteményt, amelyet ekkor a kékkői várkastély ebédlőtermében tartottak, Thewrewk József a következő sorrendben írta le: 1. A Mohácsnál elesett Balassa Ferenc, 2. Balassa Menyhárt, 3. Balassi Ferenc, 4. A 17. századi Balassa András lovasképe, 5. Balassi Bálint, 6. Balassa Zsuzsanna.

Balassi Bálint portréja ma az esztergomi Keresztény Múzeum birtokában van.² A festmény Balassit jobb keze felé félrefordulva, deréktól felfelé ábrázolja. Arca a balprofilát látatva néz szembe. Bal kezét kardján tartja, vezéri botot fogó kezét tollas süvegén nyugtatja, amely egy asztalra helyezett könyvön fekszik. A könyvből kilógó szalag felirata: *Arte et Marte*. Az *ars* szó itt nem a művészetet, hanem a mesterségbeli tudást, Mars isten neve pedig metonímiaként a vitézséget jelenti. A kettő együtt hendiadióin, azaz jelentése: vitézi mesterséggel. A képen lévő könyv tehát egy hadtudományi munka. A ruházat jellege 17. századi. A festmény alján olvasható felirat Ponori Thewrewk József 1843-as leírásával egybevág: „Valentinus Balas a Gyarmath capitaneus Agriensis, in exercitu Mathia Archiducis chyliarcha, in assuetu Strigoniensis depugnationis Turcis traiectus, gloriose pro patria occubuit 1594. Atatis sua 33.” A szövegben az *assuetu* helyesen *assultu* (*assultus* = megrohanás). Magyarul: Gyarmati Balassa Bálint egri kapitány, Mátyás főherceg hadseregében ezeres-kapitány, az esztergomi várviadalnál az ostromon a törököktől meglövetett, dicsőségesen halt meg hazájáért 1594-ben. 33 esztendőskorában (ábrázolja a kép). A felirat mit sem tud arról, hogy Balassi Bálint költő is volt.

E festmény ugyan 17. századi, de feltehetőleg Balassi Bálint életének 33. évében, azaz 1587–88-ból való rajz, metszet vagy miniatűr alapján készült, s így a poéta hiteles arcképeinek tekinthető. Apjáról, Balassi Jánosról Martino Rota készített rézmetszetet

1 PONORI THEWREWK József „*Utazás-naplójából*”, *Hírnök*, 1843. február 16. (14. szám).

2 *Keresztény Múzeum, Esztergom*, összeáll., bev. CSÉFALVAY Pál, Bp., 1993 (a 20. számú színes kép Balassi restaurálás előtti portréja; leírása Buzási Enikő által a 37. és a 184. lapon); BUZÁSI Enikő, *Régi magyar arcképek: Kiállítási katalógus*, Tata–Szombathely–Bp., 1988, 8. tétel.

1575-ben.³ Ez a metszet volt az alapja annak a fametszetű képnek, amelyet a Balassi János halálakor, 1577-ben megjelent epicedium elejére nyomtattak.⁴ (Különös, hogy e kiváló ábrázolás ellenére Balassi Jánosról nem készült festmény a családi galéria számára!)

Az 1870-es években Balassa István (1845–1895) Kékkőről alsóhrabóci kastélyába vitette át a családi képtárat és levéltárat. 1894-ben Erdélyi Pál (1864–1936) hívta fel az akadémia figyelmét Balassi Bálint képére, amikor 1894 végén Alsóhrabócon a Balassi-család levéltárát átvette. Az MTA főtitkára 1896-ban Balassi Bálint képét Budapestre hozatta, restauráltatta, majd Biczó Gézával (1853–1907) másolatot készített róla 1897-ben.⁵ Erdélyi Pál 1899-es Balassi-életrajzában erről a másolatról közöl színes képet.⁶ Ezt a nyomatot később több könyvben átvették. Balassa Sándor (1850–1899) elhunytával kihalt a család férfi ága. Ragályi Ferenc (1864–1938 után) 1891-ben feleségül vette Balassa István lányát, Emmát (1872–?), s e házasság révén 1902-ben Ragályi-Balassa néven kapott bárói rangot, s így vihette tovább a Balassa-család vagyonát.⁷ A Balassi Bálintot ábrázoló festményt Ragályi Ferenc 1938-ban az esztergomi Balassa Bálint Irodalmi Társaságnak adta át megőrzésre. Ekkor, restaurálás címén, erősen átfestették, sőt új, és kissé nagyobb vászonra húzták.⁸ Ugyanekkor javították ki a hibás ASSUETU szót úgy, hogy az E betűben átfestették a két felső vonalat. Eckhardt Sándor (1890–1969) *Az ismeretlen Balassi Bálint* című, 1943-as könyve elején már ezt az átfestett képet közli fekete-fehérben, e megjegyzéssel: „Balassi Bálint arcképe a XVII. század végéről vagy a XVIII. század elejéről. Az eredeti festmény Ragályi Ferenc tulajdonában van, hiteles fényképét itt közöljük először. Az eddigi reprodukciók egy rossz kópiáról készültek.” Ettől kezdve e meghamisított kép lett ismertté. Az 1994. február 14-ét megelőző két hétben Varga Dezső restaurátor, egyetemi tanár megszabadította a képet a 19. század végi és az 1938-as ráfestésektől.⁹

3 CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *Martino Rota magyar arcképei*, Folia Archeologica, 1955, 159, 160–162.

4 WALDAPFEL József, *Magyarország sorsának XVI. századi lengyel visszhangjához: Bielski Joachim epicediuma Balassi apjának halálára*, EPhK, 1940, 197–219.

5 *Huszonkettedik akadémiai ülés: Hatodik összes ülés, 1896. június 22.*, Akadémiai Értesítő, 1896, 453.: „Ragályi Ferenc úr a B. Balassa-család nevében beküldötte, a főtitkár kérésére, a két Balassa Bálint olajfestésű arcképeit, lemásoltatás végett.” — DIVALD Kornél, *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*, Bp., 1917, 71–72.: „Balassa Bálint... Olajfestmény. Másolat az alsóhrabóczi kastély eredetije után. Festette Biczó Géza (1853–1907). ... A Báró Balassa-család részéről e célból beküldött eredeti után lemásoltatta az akadémia.” (A kép jelenleg az MTAK kéziratári olvasótermének északi falán függ.) — Utalványkönyv, MTAK Kézirattár, RAL K 1671. („1897. április 28. Biczó Géza Balassa B. képe, másolás, 150 Ft”.)

6 ERDÉLYI Pál, *Balassa Bálint 1551–1594*, Bp., 1899, 231–234.

7 KEMPELEN Béla, *Magyar főrangú családok*, Bp., 1931, 201–203.

8 ZOLNAY László, *Balassi Bálint családi emlékei Esztergomban*, Művészettörténeti Értesítő, 1964/2, 143–147.

9 A Petőfi Irodalmi Múzeum 1994. február 14-én megnyitott, *Világbíró szerelem* című Balassi-kiállítására készült el a restaurálás. A megújult festmény reprodukciója képesla-

A kép 117886 cm-es megnagyobbított méretét már nem volt célszerű visszaállítani a valamivel kisebb, eredetileg talán 105,5875 cm-esre. Az ismét hitelessé vált kép a múlt század végi másolattal s a „rossz kópiákkal” egyezik. Varga Dezső munkájának hitelességét az is igazolja, hogy a kép feliratának hibás szava, az *assuetu* újra megjelent.

Balassi Ferenc képének felirata és stílusa a Bálintéhoz hasonló: „Franciscus Balas a Gyarmath capitaneus Tokaiensis pralio contra Tartaros sub arc[h]lidue Matthia gloriose pro patria occubuit anno 1594. Atatis sua 29.” Magyarul: Gyarmati Balassa Ferenc tokaji kapitány a tatárok elleni ütközetben Mátyás főherceg szolgálatában dicsőségesen halt meg hazájáért az 1594. esztendőben. 29 esztendő korában (ábrázolja a kép). E festmény metszetbeli előzménye 1592–93-ban készült. Mérete: 105,5875 cm. (Ez lehetett Bálint képének is az eredeti mérete.) A festmény Balassi Ferencet a bal keze felé félrefordulva, deréktól felfelé ábrázolja. Arca a jobbprofilú láttatva néz szembe. Bal kezét kardja markolatán tartja, jobbában buzogányt fog. A háttérben forgódíszes süveg és egy koponya látható. E festmény restaurálatlan. A múlt század végén került a Magyar Történelmi Képcsarnokba.¹⁰

A Balassi-portré keletkezési idejének meghatározásában segít, hogy Bálint és Ferenc képével egyidőben készült Balassa Menyhárt (1511–1568) teljes alakos képe és II. András (1595 után–1649) nagyméretű lovasképe. Ezek ma ismeretlen helyen vannak. Erdélyi Pál még látta e képeket 1894 végén, Alsóhrabócon, s ezt írta: „II. András, Ferenc és I. Bálint arcképei nagyságra festési módra és kiállításra mindenben egyeznek, még abban is, hogy felírással vannak ellátva. Ugyanolyan kiállítású Menyhárt lovasképe is, csak hogy tetemesen nagyobb, ennek is van fölírása.”¹¹ Ponori Thewrewk József 1843-as leírása szerint nem a Menyhártról, hanem a II. Andrásról készült festmény volt a lovaskép. Menyhárt képe azért volt a többinél nagyobb, mert teljes alakot ábrázolt életnagyságban. Ponori Thewrewk a két elveszett képről a következőket írja:

„Melchior Balás a Gyarmat, Ferdinandi I. et Maximiliani imperatorum hungarica militia mare[s]challus, hostium terror et domitor, obiit 1567. atatis 62. A kép fölött jobbra: Cassovia propugnata, balra: Szatmarinum defensum, a kép alatt jobbra: Szerencsi expugnavit, balra: Hadadum subiectum. Az ellen ijedelmét és zabolázóját, Balassa Menyhárdot, életnagyságban adja a főstemény, öltözete magyar katonai egyenruha, jobbábjába tábornokpálca, oldalán kard, és ez, mi itt festve van, a maga valóságában a várkapornában tartatik emlékezetül a hajdani hőserénynek.” Erdélyi Pál csak ennyit idéz a kép feliratából: „obiit 1567. atatis sua 62.” Menyhárt széleskúti sírkövén más dátum áll: „...obiit Vienna anno Christi MLXVIII. mense 9. februarii atatis sua anno LVII.”¹² Érdekes, hogy Menyhárt kezébe éppúgy vezéri botot ad a

pon jelent meg 1994-ben, a Szelényi Ház, Veszprém kiadásában (Mudrák Attila felvétele).

10 Ltsz. 5. — FERENCZY Zoltán, *Rimay János (1573–1631)*, Bp., 1911. (A 23. lapon közli Balassi Ferenc portréját fekete-fehér nyomtatásban.) Vö. *A Magyar Nemzeti Múzeum Képtárának festményei és grafikai állaga*, Bp., 1909, I. füzet, 551.

11 ERDÉLYI, i. h.

12 *Uo.*, 237.

festő, mint Balassi Bálintéba. Menyhártnak egykor a kékkői várkápolnában kifüggesztett kardja 1938-ban az esztergomi Keresztény Múzeumba került.¹³

„Andreas Balas a Gyarmat, bello transsilvanico clarus, militia generalis. Balassa Endre, mint vezér, vágató paripán férfiasan ülve föstetik, teste kicsiny, de bátor tekintete a harc villámit szórja. Előtte a távolban hadi sátorok sokadalmaznak. Ugyan órára azt tartja a hagyomány, hogy protestánsná lett volna...” Erdélyi Pálnál: „II. András képe alatt: Bello transylvanico clarus militia generalis”. Róla Bél Mátyás Balassagenealogiája ezt írja: „Vir insignis et celebris.”¹⁴ II. András (†1649) korponai főkapitány, királyi főkomornyik, 1643-tól Hont vármegye főispánja protestáns volt.¹⁵

A leírásokból látható, hogy a családnév szokatlan írásmódja a négy kép esetében azonos. Egyedül II. András képén nincs halálzási dátum, tehát róla a kép még életében készülhetett. Az azonosságok alapján ez azt is jelenti, hogy a másik három festmény is ugyanakkor készült, azaz valamikor az 1640-es években.

A családi galéria többi, Erdélyi Pál által említett képe más stílusban készült. Ezek: Ferenc bán (†1526), Balassa Zsuzsanna, II. Bálint gróf. Ponori Thewrewk József 1843-as leírásában csak kettő szerepel:

„Excell[entissimus] d[omi]nus Franciscus Balassa de Gyarmat, banus Croatia Severinia, Regni Hungaria ablegatus, intimus reg[ius] consiliarius obiit cum rege in campo Mohács.” A festmény ugyanezen felirattal megvan a Magyar Történelmi Képcsarnokban.¹⁶ E kép bizonyosan nem hiteles ábrázolása Balassi Ferencnek.

„Generosa ac magnifica d[omi]na Susanna Balassa, convictus nobilium Cassoviensis fundatrix, anno 1647. Balassa Zsuzsanna életnagyságban, magyar díszöltözetben ábrázoltatik: fejét, nyakát keleti gyöngyök ékesítik...” Erdélyi Pál csak annyit mond, hogy ő volt a kassai konviktus alapítója. A jezsuita Spangár András krónikája szerint „Balassa Zsuzsanna is, ama istenfélő és bölcs asszonyosság, istenes rendeléséből kezdődik ugyan Kassán a nemes ifjak convictusa a páter jezsuiták gondviselése alatt. Mely Balassa Zsuzsanna már 1647. esztendőben, Pozsonyban, gróf Dráskovich János, az ország palatinusa színe előtt bizonyos somma pénzt testamentom formán rendelt volna, oly szándékkal, hogy Ungvárt ilyen convictus állíttatnék fel. De Lippai György, az esztergomi érsek azon fundatiót Kassára vitte azon fundáló asszonynak akaratójából.”¹⁷ A kép ma ismeretlen helyen van.

13 ZOLNAY, i. h.

14 BÉL Mátyás, *Notitia Hungaria nova historico-geographica divisa in partes quattuor... Pars prima*, Bécs, 1735–1742, tom. IV, 131, n. II. Tabula Genealogica comitum Balassa.

15 *Hont vármegye és Selmecbánya szk. város*, szerk. BOROVSZKY Samu, Bp., 1906, 96 (Balassa II. András).

16 Ltsz. 4. Valószínűleg egy nagyobb festmény levágott felső része. — Vö. *A Magyar Történelmi Képcsarnok katalógusa*, Bp., 1922, 14.

17 SPANGÁR András, *A magyar krónikának, amelyet elsőben megírt Pettő Gergely ... továbbvaló terjesztése...*, Kassa, 1734, 19. (V. rész. Anno 1659.) Vö. RUPP Jakab, *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi részekre*, I, Pest, 1870, 73; II, Bp., 1872, 261 (Balassa Zsuzsanna).

Balassa II. Bálint gróf képét tehát Erdélyi Pál említi először, Ponori Thewrewk József nem látta. A költőként is számontartott II. Bálint (1626–1684) Balassa II. András fia volt. Katolizált, s a nagyszombati jezsuitáknál tanult.¹⁸ Az őt ábrázoló festményt Ragályi Ferenc I. Bálintéval együtt küldte Budapestre lemásolás céljából, ám ezt végül ajándékba adta 1896-ban a Magyar Történelmi Képcsarnoknak.¹⁹ II. Bálintról egy rézmetszet is fennmaradt, amelyet Tobias Sadeler készített 1670–75 között. A képen a parókás, bajuszos II. Bálint hasonló ruhában van, mint I. Bálint. A portrét ovális keret veszi körül ezzel a felirattal: Debeo prima deo, regi, patriaque secunda. Inde suam partem verus amicus habet. A portré alatt kisebb ovális keretben a Balassi-család kibővített címere, amelynek jobbán és balján a következő szöveg áll: Comes Valentinus Balassa de Gyarmath perpetuus de Kékkő, eques auratus, comitatus Hontensis utriusque supremus comes. Sacra Casarea Majestatis Consiliarius Camera prasidique Carponensis supremus capitaneus.²⁰

A Balassi-ősgaléria lappangó három képe: a 16. századi Menyhárt valamint a 17. századi Zsuzsanna életnagyságú-, és II. András lovasképe talán a Ragályi-Balassa-család leszármazottai birtokában van.

18 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, kiad. VARGA Imre, CS. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., 1987, 753–760 (RMKT, XVII/12).

19 Iksz. 836. Valószínűleg 18. századi festmény. Mérete 95ö82,5 cm. II. Bálintot hosszú szőke hajjal vagy parókával, kis bajusszal ábrázolja. A rossz állapotú képet retusálva közli: *Magyar irodalmi lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, I, Bp., 1963, 82. — *A Történelmi Képcsarnok műtárgyainak leíró lajstroma*, Bp., 1907, 25. tétel (A Szépművészeti Múzeum Kiadványai, 4).

20 Magyar Történelmi Képcsarnok, Iksz. 58.2284 (mérete: 23,8ö16,5 cm).